زمانی شیعریی دڵدار

تیرۆرکردنی زمانی کوردی و کاردانەوەی لای دڵداری شاعیر

م. تەلار صباح عمر
زانکۆی کۆیە
فاکەلتی پەروەردە/بەشی کوردی

پێشەکی

دیاردەی تیرۆر دیاردەیەکی جیهانییە، بەدرێژایی مێژوو تاکو ئەمڕۆ بوونی هەبووە و هەیە، بەڵام بە شێوازی جیاجیا، بوونی ئەم دیاردەیەش بۆ نەبوونی پەروەردەیەکی تەندروست و خراپ بەکارهێنانی ئاین و ئازادی تاک وسیاسەت و زمان دەگەڕێتەوە، زمان پێناسە و ناسنامەی نەتەوایەتییە. هەموو نەتەوەیەکی ژێر دەستە ئەگەر زمانەکەی لەدەست نەدابێت, ئەوا دەتوانێت لە ڕێگای زمانەکەیەوە جارێکیتر هەڵسێتەوە و پارێزگاری لە زمان و نەتەوەکەی خۆی بکات و بوونی خۆی بسەلمێنێت. کورد تاکو ئێستاش خاوەن قەوارەیەکی سیاسیی سەربەخۆی خۆی نییە، بۆیە بەردەوام لەبەردەم هێرشی داگیرکەراندا بووە، داگیرکەرانیش هەوڵی لەناوبردن و تیرۆرکردنیان داوە.

شاعیرانیش وەک چینێکی بەرزی کۆمەڵ، لەڕێگای شیعرەکانیانەوە، هەوڵیانداوە هاوزمانان وشیاربکەنەوە لە هەوڵی داگیرکەران و داوایان لێبکەن، کە زمانەکەیان بپارێزن و قوربانی بۆ بدەن. هەر لەم ڕوانگەیەشەوە لێکۆڵینەوەکەمان ناوناوە(تیرۆرکردنی زمانی کوردی و کاردانەوەی لای دڵداری شاعیر) ئامانجی لێکۆڵینەوەکە دەرخستن و گرنگی زمان و هەوڵەکانی تیرۆرکردنی و نەبوونی هۆشیاری تاک لەئاست زمانی دایک، بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیش ڕێبازی وەسفی شیکاری پەیرەوکراوە. سنوری لێکۆڵینەوەکەش لە چوارچێوەی زمانی کوردیدایە.

ناوەرۆکی لێکۆڵینەوەکە: لێکۆڵینەوەکە جگە لە پێشەکی و ئەنجام لە دوو بەش پێکهاتووە. بەشی یەکەم: باس لە تیرۆرکردنی زمانی کوردی و هۆکارەکانی و جۆرەکانی تیرۆر دەکەین. بەشی دووەم: بۆ کاردانەوەی دڵداری شاعیر تەرخانکراوە کەتیایدا باس لە ڕەهەندی دەروونی و زمانی شیعری و شیکردنەوەی شیعرەکانی دڵدار دەکەین. لەکۆتایی لێکۆڵینەوەکەدا ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان خراوەتەڕوو.

بەشی یەکەم

١-١تیرۆر

تیرۆر دیاردەیەکی کۆنە, مێژووەکەی بۆ سەرەتاکانی شارستانی دەگەڕێتەوە. مرۆڤ کە حەزی کۆنترۆڵکردن و ژێردەستەکردنی مرۆڤ و ترساندنی هەبووە، بە مەبەستی گەیشتن بە ویستەکانی، بەدرێژایی مێژووش گۆڕان بەسەر شێواز و ئامانجەکانیدا هاتووە. تیرۆر تازەترین شێوەی توندو تیژییە، کە بواری ژیان بۆ بەرامبەرەکەی ناهێڵێتەوە و دەیسڕێتەوە. ئەو شێوازە دژایەتییەش لەنێوان نەیارانی فکری سیاسی و ئاینی و بەرژەوەندی ئابوری و دەروونی ڕوودەدات،

بۆیە جیاوازییەکی زۆر لەنێوان کردەوەی کوشتن بۆ ئامانجی تۆڵەکردنەوە، یان سزادانی یاسایی، یان مەبەستی مافیایی بە بەراورد لەگەڵ تیرۆردا هەیە. (قادر، ٢٠٠٨، ٩٨). دەتوانین بڵێین تیرۆر, توندو تیژییەکی ئەنقەستە, بە پاڵنەری سیاسی پاڵپشتی دەکرێت، هەروەها ئامرازێکە تاک و کۆمەڵ بەکاریدەهێنن, دژی حکومەتەکان، هەندێکجاریش حکومەتەکان لە دژی چەند کۆمەڵێکی دیاریکراو بەکاردەهێنێت.

٢-١ تیرۆر لە زماندا

چەمکی تیرۆرکردنی زمان، هەرچەندە لە ڕووی کاتەوە لە ئەدەبیاتی کوردییەوە نزیکە، بەڵام ڕەگی ئەم دیاردەیە زۆر کۆنە، لەڕاستیدا تیرۆرکردنی زمان زۆر نزیکە لە کوشتنی زمان. تیرۆر کاتێک دێتە ئاراوە کە مرۆڤ تووشی بەشخوراوی و سەرکوتکردنی بەهێز دەبێتەوە. زمان هەر لەسەرەتاوە تا دەگاتە ئەمڕۆش، سەرچاوەی هێز بووە، زمان وەک چەکێک بەکارهاتووە بۆ ستەم و تۆقاندن و کاری تیرۆرستی، هاوکات لەم سەردەمەشدا دەبینین، کە زلهێزەکانی جیهان زمان بۆ هەڕەشەو دانوساندن بەکاردێنن.(کالفي، ٢٠٠٨، ٥٩). تیرۆرزمی زمان پرۆسەیەکە کورد لە هەموو نەتەوەیەک زیاتر هەستی پێدەکات، چونکە خۆی لە هەناوی ئەو پرۆسەیەدا دەژیت. داگیرکردنی کوردستان وایکردووە گەلانی داگیرکەری تورک و عەرەب و فارس زمانی خۆی وەک بکوژی زمانی کوردی لەپەروەردە هەتا لە پۆشاکیش بسەپێنێت. داگیرکەران هەوڵیانداوە بەتوندوتیژی، یان بە ئاشتی زمانی کوردی تیرۆر بکەن.(ناوخۆش,٢٠١٤, ٣١٧).

٣-١ هۆکارەکانی دروستبوونی تیرۆر: چەند هۆکارێک هەیە بۆ دروستبوونی تیرۆر:

١ـــ هۆکاری پەروەردەیی و ڕۆشنبیری: پەروەردە و فێرکردن بنەمای خۆرسکی دروستبوونی مرۆڤن، بەواتا پەروەردەییەکە، هەر لادانێک، یان کەموکوڕیەک لە پەروەردە سەرەتای لادانە لەسەر ڕێگای مرۆڤایەتی، بۆ کەمکردنەوە و نەهێشتنی تیرۆر، بارگرانی کەوتۆتە سەر ئەو دامەزراوانەی کە تاک پەروەردە و ڕۆشنبیر دەکەن، جا ئەم دامەزراوانە بەرپرسیاریەتیی ڕاستەوخۆیان هەبێ، وەک پەروەردە و خوێندنی باڵا، یاخود بەرپرسیاریەتیی ناڕاستەوخۆیان هەبێ، وەک دەزگاکانی ڕاگەیاندن بە هەموو جۆرەکانییەوە.http://www.abouna.org/content /

٢ـــ هۆکاری کۆمەڵایەتی: کۆمەڵ ئەو ژینگەیەیە، کە تاک تیایدا گەشە دەکات، پەیوەندییەکی بەهێز لەنێوان زمان و کۆمەڵدا هەیە، هیچ کۆمەڵگایەک بەبێ زمان بوونی نییە، هیچ زمانێکیش بەبێ کۆمەڵ بوونی نییە، هەر کۆمەڵگایەکیش خاوەن ژمارەیەک سیستەمی گشتیی کۆمەڵایەتییە، خەڵکی پەیرەوی دەکەن و پابەندن پێوەی، دەبێتە دەستورێک بۆ ڕێکخستنی زمان و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، ئەم سیستەمە گشتییە، بەرهەمی کۆی ئەندامانی کۆمەڵە، لادان لەم سیستەمی گشتیانەی کۆمەڵ تاک دەخاتە بەردەم سزادان و بەرەنگار بوونەوە.(عەلی ـــ حەمەئەمین، ٢٠٠٦، ٣٠)، هەر تێکچوونێک لە توخمەکانی کۆمەڵگا وەک برسیەتی و نەخوێندەواری، مافی مرۆڤ... هتد، ڕەنگدانەوەی لەسەر تاکەکانی کۆمەڵ دەبێت.

٣ـــ هۆکاری ئابووری: بنەمای ئابووری بەدرێژاییی مێژوو یەکەم هۆکار بووە، جیاوازیی خستۆتە نێوان دەسەڵاتی مرۆڤەکان(عوسمان ،٢٠٠٩، ٧١)، بەجۆرێک بۆتە هۆی دروستبوونی سەقامگیریی دەروونی لەلای مرۆڤ، تاکو داهاتی تاک بەشی پێداویستییەکانی خۆی و خێزانەکەی بکات، ئەوا سەقامگیریی ئابووری جێگیرتر دەبێت، بە پێچەوانەشەوە دەبێتە هۆی ڕازینەبوون و ڕق وکینە

بەرانبەر کۆمەڵگاکەی بەتایبەتی ئەگەر بینی جیاوازیی چینایەتی هەیە بەبێ بوونی هیچ هۆکارێک، (Ben Ammar, 2009,40) هەروەها دابەزینی ئاستی ژیان و خوێندن و تەندروستی و نەبوونی خزمەتگوزاری و پێویستییەکان و شکستهێنانی دەوڵەت لە دابینکردنی ئەو پێویستییانەدا دەبێتە هۆی گەندەڵی لەزمانی دادپەروەریی تاکەکانی کۆمەڵگا، بەمەش ئینتیمای نیشتمانپەروەری نامێنێ و هەستی تۆڵەسەندنەوە لەلای دروست دەبێت.http://www.abouna.org/content /

٤ـــ هۆکاری سیاسی: دەسەڵاتی سیاسی کاریگەریی هەیە لەسەر بڕیاری تاکەکان, بوونی سەقامگیریی نێودەوڵەتی لە دەوڵەتی داگیرکەر و بەکارهێنانی هێز دژی دەوڵەتی لاواز و ڕوونیی ڕێبازی سیاسی و سەقامگیرییەکەی و کارکردن بەگوێرەی پێوەرەکان لە چوارچێوەی دیاریکراو متمانە لای تاک دروست دەکات، بەمەش سەقامگیریی مەعنەوی لەلای هاوولاتی دروست دەبێت، بە پێچەوانەشەوە ڕاستە.(Ben Ammar, 2009,40)

٥ـــ هۆکارە دەروونی و کەسییەکان: سروشتی مرۆڤ وایە هەندێکیان بە لای چاکەدان و هەندێکیان بەلای خراپەدان.

١-٤ جۆرەکانی تیرۆر:

١-٤-١ تیرۆری کوێر(تیرۆری ناوەکی)، مەبەست لێی ئەو ڕێکخراوانەیە کە بۆ مەبەستێکی دیاریکراو جا چ سیاسی، یان ئابووری و ئاینی و ڕەگەزی بێت، پەنا بۆ کوشتن و تۆقاندن دەبەن.(قادر، ٢٠٠٨، ٩٩)، دەکرێ ئەمەش لە چەند خاڵێک کورتبکەینەوە:

١/ تیرۆری هۆشەکی: ترسناکترین جۆری تیرۆرە، چونکە هۆش و بیر کوێر دەکات، هەروەها ئەو تیرۆرە خوێناویەی کە ڕۆژانە دەیبینین لە خوێنرشتن و تێکدانی ژینگە، سەرچاوەی هەموویان تیرۆری هۆشەکییە، ئەم تیرۆرەش لەهەموو کۆمەڵگایەک بوونی هەیە، بەڵام ڕێژەکەی جیاوازە. http://www.abouna.org/content تیرۆری هۆشەکی، پێشکاری تیرۆرستیی و کاری توندو تیژییە، کە چەند جۆرێکی هەیە وەک،

ـ ڕەگەزپەرستی: یەکێکە لە قێزەونترین جۆرەکانی تیرۆری هۆشەکی وەک ڕێگریکردن لە هەندێ لە شارستانییەکان و هەژمارکردنی هەندێ لە هاوولاتیان، کەسەر بە ڕەگەزێکی دیاریکراون، کە بە هاوولاتی پلە دوو دادەنرێن، وەک ئەوەی لە ویلایەتە یەکگرتەکانی ئەمەریکا و باشوری ئەفریقیا ڕوویدا لە پرۆسەکانی پاکتاوی ڕەگەزی، لە عێراقیش پاکتاوی کوردەکان بە بیانووی جیاوازیی ئاین و ڕۆشنبیری و نەتەوایەتی.

ـــ پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ: لە دێر زەمانەوە چەندەها جۆری پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ هەبووە، وەک بازرگانیکردن بە کۆیلە و ڕێزنەگرتن لە مافی بەندکراوانی جەنگ، کە ئەمەش لە تیرۆری هۆشەکییەوە دەیگوڕێت بۆ کاری توندوتیژی، هەروەها پێشێلکردنی مافەکانی ئافرەت بڵاوترین جۆرە لە تیرۆری هۆشەکی، نموونەی ئەم جۆرە تیرۆرە ڕێگریکردنە لە خۆپاڵاوتنی ئافرەت، یاخود لیسەندنەوەی مافی دەنگدان، یاخود لیسەندنەوەی مافی کارکردن و خوێندن.

ـــ فەرمانڕەوایی (داپڵۆسینەر): حکومەتە دیکتاتۆرەکان چەندەها جۆری تیرۆر دەگرنەبەر، لە پێناو مانەوەیان لەسەر کورسیی دەسەڵات، یەکێکیش لە ئامرازەکانیان بریتییە لە تیرۆری هۆشەکی لەوانە دەڵێن خواوەند، یان پێویستیی سەردەم ئەو مافەی پێداوین، بەمەش ئۆپۆزسیۆن لەناودەبەن، یاخود تەنها ڕێگا بە پارتێک، یان چەند پارتێکی سیاسی دەدەن لە وڵاتدا هەبێ.

٢ـــ فەرامۆشکردنی زمانی ستاندارد : یەکێک لەو سیمایانەی کە میللەتی پێدەناسرێت زمانەکەیەتی، ئەو زمانەش لە بەڕێوەبردنی کاروباری ڕۆژانەیدا بەکاریدەهێنێت و لەپەیوەندیی دەرەکی و ناوەکیدا سودی لێوەردەگیرێت. زمانی ستاندارد (فەرمی):- بریتییە لەو زارەی کە لە دامودەزگاکانی حکومەتدا کاری پێدەکرێت و نوسین و چاپەمەنی بەم زارە دەبێت. لە زۆربەی کاتەکاندا بەگشتی و لە قۆناغە کانی خوێندندا وانەی پێدەوترێتەوە، بۆیە تا ڕادەیەکی زۆر بە زمانی حکومەت, یان دەوڵەت دادەنرێت.(عەلی ـ حەمەئەمین ، ٢٠٠٦، ١٥).

بەپێی تاقیکردنەوەی نەتەوەکانی تر، لە مێژوودا چەند هۆیەکی گشتی هەیە، بۆ هەر نەتەوەیەک ئەو هۆیانە, یان یەک دوو لەو هۆیانە، بونەتە هۆی پەیدابوون و هاتنەکایەی زمانی ستاندارد لەمێژووی نەتەوە جیاجیاکاندا وەک ئینگلیزی، ئەڵمانی، فەرەنسـی، عەرەبی, ئەم هۆیانەش بریتین لە هۆکار ئاینی, هۆکاری ئابوری و بازرگانی، هۆکاری ڕۆشنبیری، هۆکاری سیاسی. هۆکاری ڕۆشنبیری تاکە هۆکارە بۆ زمانی کوردی کە زاری کرمانجیی ناوەراستی بەرەو ستانداردی بردووە. بە پێی دەستوریش زمانی کوردی زمانی رەسمییە لە عێراق, بەڵام بەردەوام هەوڵی فەرامۆشکردنی دراوە. ئەوەی جێگای سەرنجە تاکو ئێستاش فەرامۆشکردنی زمانی کوردی بەدیدەکرێت هەرچەندە ماوەی بیست و شەش ساڵە حکومەتی سەربەخۆی کوردیمان هەیە. لەرۆژگاری ئەمڕۆدا ئەوەی دەیبینین هەردوو دیالێکتی کرمانجیی ناوەراسـت و دیالێکتی کرمانجیی ژووروو لە ململانێ دان و هەوڵی جووت ستانداردی دەدرێ، جووت ستانداردی پرۆژەیەکە (پڕ لەتۆقاندن) دەرحەق بەزمانی کوردی، چونکە ئەو وڵاتانەی کە دوو ستانداردی تێدا بەکاردێت دوو زمانی فەرمین، نەک دوو زار، بۆنمونە کەنەدا کە دووزمانی (ئینگلیزی و فەرەنسـی) تێدا بەکاردێت.(تۆفیق، ٢٠٠٧، ٣٧). بەردەوامبوون لە سەر جووت ستانداردی، زمانی کوردی بەرەو هەرەشـەی دوولەتبوون دەبات، چونکە لەڕووی زانستییەوە تێکەڵکردنی دوو زار پەسەند نییە، لەبەرئەوەی زمان لە چەند ئاستێکی جیاواز پێکدێت، هەرچەندە لەڕووی دەنگسازییەوە جیاوازیەکی ئەوتۆ نییە، جگە لە دەربرینی دەنگی(و) بە (ڤ) نەبوونی دەنگی(ڵ) لە زاری کرمانجیی ژووروودا، بەڵام لەئاستی ڕێزماندا کێشەکە بەدیاردەکەوێت، چونکە ڕیزمان بە کرۆکی زمان دادەنرێت، کە لە مۆرفۆلۆجی و سینتاکس پێکدێت، لە ئاستی مۆرفۆلۆجیدا هەندێ مۆرفیم لە زاری کرمانجیی ناوەراسـتد بوونی نییە، بەڵام لە زاری کرمانجیی ژووروودا بوونی هەیە لەکاتی تێکەڵکردنی ئەرکی قوتابی قورس دەکات قسـەپێکەران تووشـی سـەرلێشـێواندن دەبن. هەر کاتێکیش ڕێزمانی دوو زار تێکەڵبکرێت ئەوا زمانێکی تر بەرهەم دیت.(تۆفیق، ٢٠٠٧، ٥٢).

٣ـــ فەرامۆشکردنی زمانی کوردی لەخوێندن: گومانی تێدانییە کە سیستەمی پەروەردە کە لە لایەن حکومەتەوە دانراوە کارەکەی بریتییە لە پەروەردەکردن. قوتابخانە هەڵدەسـتێ بە پراکتیزەکردنی پرۆسـەی کۆمەڵایەتی، هیچ قوتابخانەیەک بێ مامۆسـتا وقوتابی نییە، ئەوان پێکهێنەرن. مامۆسـتا جەمسـەری سـیاسـەتی فێرکردنە، لەبەر ئەوەی هەموو وڵاتەکان گرنگی دەدەن بەئامادەکردنی مامۆستا، چونکە مامۆستا یەکە زانیاری و شارەزاییەکان بۆ قوتابی دەگوازێتەوە.

لە ڕێگای پەروەردەوە دەتوانرێت تواناکانی تاک بەرزبکرێتەوە بە ئامادەکردنی هۆشی بۆ کارکردن، هەروەک چۆن زەوی بۆ ناشتنی ڕووەک ئامادە دەکرێت. ئەفلاتونیش پێناسـەی پەروەردەی کردووە بە((بەخشـینی جوانی و تەواوەتی بە جەسـتە و ڕوح))(رشـوان، ٢٠١٠، ٤) دڵداری شـاعیر لە

لێدوانێکی پەروەردەییدا باس لە گرنگیی مووچەخۆر و مامۆستایان دەکات و پێیوایە مووچەخۆران، کە کارگێڕی وڵاتن، ئەو چینەی تریش کە مامۆســـتایە پێگەینەر و پەروەردەکاری ڕۆڵە و نەوەی دواڕۆژی کوردن، دەبێ هۆی گوزەران و موچە و بەراتیان لەگەڵ ئەرکی ســـەرشـــانیان بگونجێ، ئەوانیش لە کار و کردەوەی ڕۆژانەیان دەبێ دڵســـۆز و قەدرزانی نیشـــتمان و نەتەوەکەیان بن.(علاءالدین، ١٩٨٥، ٩٩)

پەیوەندیی نێوان پەروەردە و سیاسەت پەیوەندییەکی ڕوونە بوونی سیستەمێکی سیاسی لە وڵاتدا زامنی مانەوە و بەردەوامبوونی لە ڕێگای پەروەردە و فێرکردنە. وڵاتان بەشـــێوەیەکی ســـەرەکی پشـــت بە ئاراســـتەکردنی نەوەکانی داهاتوو دەبەســـتن بە ڕوونکردنەوەی بیر و هۆشـــیان لە ڕێگای پەروەردە و قوتابخانەوە، سیســـتەمی ســـیاسی ســـیاســـەتی خۆی لە خوێندنا وێنا دەکات (رشـوان، ٢٠١٠، ١٩٥) لەڕێگای ئەمەشـــەوە هێزە ســـیاســـییەکان دەتوانن چەند ئامانجێک بەدیبهێنن، لەوانەش کێشـــەی نەتەوەیی، ئامانجی گەورەی هەر دەوڵەتێک لە بوونیادنانی ســـیاســـەتەکانی بریتییە لە دروســـتکردنی یەکێتییەک لە بیرکردنەوە و هەســـت و کارکردن لە نێوان هەموو ئەندامەکانیدا، ئەم یەکگرتنەش لەڕێگای زمانەوە بەهێز دەکرێ و پەرەی پێدەدرێت. هەر لەبەر گرنگیی زمان دەبینین میللەتانی دنیا گرنگی بە زمانیان دەدەن، چونکە پاراستنی زمانی دایک بەشێکە پاراستنی ئاسایشی نەتەوە.

ســـیاســـەتی زمان بە دەوڵەتەوە بەندە(کالفي، ٢٠٠٨، ٢٢١)، ئامانجی گەورەی هەر دەوڵەتێک لە بونیادنانی ســـیاســـەتەکانی بریتییە لە دروســـتکردنی یەکێتییەک لە نێوان هەموو ئەندامەکانی لە بیرکردنەوە و هەســـتەکان و کارکردن ئەم یەکگرتنەش لە ڕێگای زمانەوە بەهێز دەکرێت و پەرەی پێدەدرێت. هەبوونی دەســـەڵات دەبێتە هۆی بەهێزبوون و بەرەوپێشـــبردنی زمان، ئەگەر ئاوڕێک لە مێژوو بدەینەوە دەبینین هەریەکە لە نەتەوەکانی فارس و تورک و عەرەب... توانیویانە پەرە بە زمانەکەیان بدەن(عەلی، ٢٠١٤،)، بەڵام زمانی کوردی تاکو ئێســـتا نەیتوانیوە وەک پێویســـت پەرە بەزمانی کوردی بدات، هەر بۆیە پێویســـتە حکومەتی هەرێمی کوردســـتان ســـیاســـەتی زمانی هەبێ، چونکە زمان ڕوحی نەتەوەیە حکومەتی هەرێمی کوردستان ماوەی چەند ساڵێکە سیاسەتێکی پڕ لە هەڵە پەیڕەودەکات بە بڕیارەکانی، یەکێک لە بڕیارە هەڵەکان بڕیاری بە ئینگلیزی کردنی بابەتی زانســـتەکان و بیرکاری بوو لەلایەن وەزارەتی پەروەردەوە، کە ئەمەش ئەنجامێکی خراپی هەیە، چونکە زۆرێک لەو مامۆســـتایانەی کە بابەتەکە دەڵێنەوە زمانی ئینگلیزی باش نازانن، یان دەیزانن بەڵام لە ڕووی گۆکردنەوە هەڵەی تێدا دەکەن، ئاشـکرایە زۆر لە وشـەکانی زمانی ئینگلیزی بەهۆی جیاوازیی گۆکردنەوە واتای وشـەکەش جیاوازە ئەمە لە لایەک، لەلایەکی تر ئەمە کاریگەری خراپی لە ســـەر زمانی کوردی هەیە، چونکە وشـــەو زاراوەکانی زمانی ئینگلیزی زیاتر دێتە ناو فەرهەنگی زمان و زمانی کوردی بەرەو لاوازی و نەمان دەبات دواتر نەوەیەک سەرهەڵدەدات کە ئەم زانست و زاراوانە بەکوردی نازانێت.

وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانســـتی بەبێ ڕوانین لە داهاتووی زمانی کوردی، بڕیاری ئارەزوومەندانەی بەشـــداریکردن لە تاقیکردنەوەی زمانی کوردی دەردەکات، ئەمەش نیشـــانەی ئەوەیە کە حکومەت بێئاگایە لەوەی بەم هەنگاوەی زمانی کوردی لەناو زمانە بیانییەکان بەگشتی و بەتایبەتیش زمانی ئینگلیزیدا دەتوێتەوە، بەمەش ئەو ئامانجەی کە داگیرکەرانی کوردســـتان هەوڵیان

بۆ دەدات، کە تیرۆرکردن و لەناوبردن و توانەوەی گەلی کورد بوو، ئەوا بۆیان جێبەجێدەبێت، چونکە بەلەناوچوونی زمان نەتەوەش لەناو دەچێت.

٤ــــــ کۆچکردنی کوردان بۆ تاراوگە، نەوەیەکی بێئاگا، یان نەزان لە زمانی کوردی بەرهەم دێت. هۆکارەکانی کۆچکردن زۆرن زۆرجار لە بەر هۆکاری ئابووری، سـیاسـی، ئاینی، کۆمەڵایەتی، بۆ باری ئەمنی، بۆ پەیداکردنی بژێوی ژیان ژمارەیەکی زۆر لە هاونیشـتمانییان کۆچدەکەن و وڵاتی خۆیـان جێدەهێڵن و ڕوو لـە وڵاتـانی تر دەکـەن. کۆچکردن هۆکـارێکی گرنگی بـەریـەککـەوتنی زمانەکانە، کۆچکەران ناتوانن لە ژینگەی نوێیان پەرە بە زمانی دایکیان بدەن و بەکاریبهێنن، زمانی دووەم شـوێنی زمانی یەکەم، یاخود زمانی دایک لە هەموو ئەرکەکانیاندا دەگرێتەوە. کۆچکردنی زۆری کوردەکان لەسـەدەی ڕابردوو بۆ ئەورووپا، هۆکارێک بوو بۆ بەریەککەوتنی زمانی دایکیان و زمانی ئەو وڵاتەی کە تازە لێی نیشـتەجێبوینە، چونکە کوردەکان درکیان بەو ڕاستییە کردووە، کە پێویسـتە زمانی هەواری تازەیان فێربن، چونکە زمان هۆکارێکە بۆ تێگەیشـتن و پێشـکەوتنی باری ئابوری کۆمەڵایەتییان وادەخوازێت، تەنانەت پەیداکردنی کاریش بەندە بە فێربونی زمانی تازەوە. (فتاح،٢٠١٠، ١٤٨)، بەمەش گرنگی بە زمانی کوردی نادەن، هەوڵ دەدەن زمانی ئەو وڵاتەی کە لێی نیشـتەجێن زیاتر بەکاربهێنن و لای منداڵەکانیان بچەسـپێ، واتە منداڵەکانیان فێری زمانی کوردی ناکەن، بەمەش نەوەیەکی بێئاگا لە زمانی کوردی بەرهەم دێت و پاش دوو نەوەی تر زمانی کوردی لەلایان شـتێکی نامۆ دەبێت، هیچ شـتێک دەربارەی زمانی دایکیان نازانن، بۆیە پێویسـتە لەسـەر دایک و باوکان لە تاراوگە گرنگی بە زمانی کوردی بدەن، وەک ئەرکێکی نەتەوایەتی و هەوڵبدەن منداڵەکانیان لەماڵەوە فێری زمانی کوردی بکەن.

٥ــ ئاستی ڕۆشنبیری: ڕۆشنبیری یەکێکە لە هۆکارە سەرەکییەکانی وشیارکردنەوەی کۆمەڵگا و دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمان، ڕۆشـنبیری کاریگەرییەکی گەورەی هەیە لەسـەر دابو نەریت و کلتورەکان، هەر لە ڕێگای ڕۆشـنبیرییەوە کار لە هزری تاکەکانی کۆمەڵگا دەکرێت. بایەخدان بە فەرهەنگ لە ئەنجامی پەیداکردنی هۆشیاریی نەتەوایەتی و پێشـخستنی ڕۆشـنبیریەکەییەتی، ئەگەر هاتوو ڕۆشـنبیریی کۆمەڵگایەک بەتایبەتی بیر و زانیاری و دابونەریتی بەرز و باڵا بێت بێگومان فەرهەنگەکەشی باڵا دەبێت. تاچەند سنوری ڕۆشنبیری نەتەوایەتی تاک فراوان و پێشکەوتوو بێت ئەوەندەش سـنوری زمانەکەی گەشـەسـەندوو و پەرەپێدراو دەبێت. لە ئەنجامی قوڵبوونەوەی هەسـتی نەتەوایەتی کە یەکێک لە بەرهەمەکانی ڕۆشـنبیری گرنگەکان بریتی بوو لە بایەخپێدانی خوێندەوارانی کورد خۆیـان بـە لێکۆڵینـەوەی زمـان و ئـەدەب و مێژووی گـەلـەکـەیـان. (حـاجی مارف،١٩٨٧، ٩٩) دڵدار لە (نوسـینی کوردی) ئاماژە بەوە دەکات لەگەڵ دەرکەوتنی گۆڤاری گەلاوێژ پێویستە نوسەران و ڕۆشنبیران و ڕەخنەگران هەنگاو بنێن بۆ دانانی فەرهەنگێکی کوردی لەشـوێنی هەر وشـەیەکی عەرەبی و فارسـی و تورکی کە لەکوردیدا بەکاردەهێنرێ وشـەیەکی کوردی بۆ بدۆزرێتەوە، بۆ ئەوەی تاکی کورد پێویسـتی بە فەرهەنگی ئەم زمانانە نەبێت, واتە فەرهەنگی عەرەبی و فارسـی و تورکی, بەڵکو پێویسـتە پەرە بە نوسـینی کوردی بدات و خاوێنی بکاتەوە لە وشەی بێگانە. (علاءالدین، ١٩٨٥، ١١٤) هاندەری سەرەکیی ڕۆشنبیرانی کورد لە نوسینی فەرهەنگدا پاراسـتنی زمانەکەیان بوو، لەگەڵ دوورکەوتنەوە لە نوسـین و لەشـێوەزاری ناوچەیی و هەنگاونان بەرەو زمانێکی یەکگرتوو.

٦ـــــ تیرۆری جیهانگەرایی و تەكنەلۆژیا: جیهانگەرایی و تەكنەلۆژیا هۆكارێكی ســـەرەكییە بۆ تێكەڵبوونی زمانەكان، لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا تەكنەلۆژیا وەک پێویستییەكی سەردەم لە لایەن هەموو چین و توێژەكانی كۆمەڵگادا بەكاردەهێنرێت بەتایبەتی ئەو كەســـانەی كەئاســـتی خوێندەواریان بەرزە، زمانی دووەم و سێیەم بە باشی دەزانن، لای ئەو كەسانە وشەی بیانی بەتایبەتی ئینگلیزی بەدیدەكرێت تەنانەت لە بەكارهێنانی ڕۆژانەشـــدا، چونكە زمانی تەكنەلۆژیا زمانی بێگانەیە، نەک زمانی كوردی ئەمەش كار لە لاوازكردنی زمانی كوردی دەكات. لەهەمان كاتیشدا كەسانێک هەن، كە نەخوێندەوارن، یان لە ناوچە شاخاوییەكان بەهۆی ئەوەی كەمتر تێكەڵاویان لەگەڵ تەكنەلۆژیا و زمانەكانی تر هەیە لە زمانی ڕەســـەنی خۆیان دورناكەونەوە و دەیپارێزن. هەر لە ڕێگای تەكنەلۆژیاوە خەڵكی هەوڵی بەدەســـتهێنانی زانســـتی ســـەردەمە، كە خەڵكی لەڕێگای ئەكادیمی و ڕاهێنان هەوڵدەدا كە زانســـت و زانیاری وەرگرێت لە هەموو بوارەكانی ژیان وەک پێویســـتییەكی سەردەم.

١ـ٤ـ٢ تیرۆری ڕێكخراو

دووەم جۆری تیرۆر پێی دەڵێن تیرۆری ڕێكخراو (نێودەوڵەتی): بریتییە لەو جۆرەی تیرۆر كە تاكە دەوڵەتێک، یان چەند دەوڵەتێک ئەنجامی دەدەن لە ڕێگای بەكارهێنانی توانا دیبلۆماســـی و ســـەربازییەكان بۆ بەدیهێنانی ئامانجی سیاسی، یاخود دەستبەسەرداگرتنی سامانی وڵاتانی تر. http://www.abouna.org/content بەواتایەكی تر ئەو دەوڵەتانەی توندوتیژی لەســـەر هاووڵاتییە نەیارەكانی خۆیان بەكاردەهێنن.(قادر، ٢٠٠٨، ٩٩)، لەدوای جەنگی یەكەمی جیهانی و ڕووخانی دەوڵەتی عوسمانی كوردستان بۆ جاری دووەم بەسەر وڵاتانی ناوچەكە دابەشكرایەوە، بەشی هەرە گەورەی كوردستان بەر وڵاتی توركیای تازە دروستبوو كەوت، بەشێكی تریشی خرایە سەر سوریا و بەشەكەی تریشی كە بریتیی بوو لەویلایەتی موصل خرایە سەر عێراق بەشی ڕۆژهەڵاتیش بەر ئێران كەوت.(فتح اللە،٢٠١٤، ٣٠٣)، واتە كورد لەدوای جەنگی یەكەمی جیهانی وەک نەتەوە بەزۆر لەنێوان چەند دەوڵەتێكی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاســـت دابەشـــكراوە، لەو دەوڵەتانەش بە ژمارە كەمینە پێكدەهێنن.(ئەندرسن ـــــ ڕەشیدیان،١٩٩١، ٥٣)، سیاسەتی دەسەڵاتی تورک و فارس و عەرەب گەورەترین تۆقاندنیان دژ بە زمانی كوردی ئەنجامداوە.

دڵدار شـاعیرێكی باشـوری كوردسـتانە، باشـوری كوردسـتانیش كەوتۆتە خاكی عێراق بۆیە تیشكی سەرنجمان دەخەینە سەر سیاسەتی زمانی و دەسەڵاتی عەرەب لەسەر زمانی كوردی، ئەمەش مانای وانییە كە سیاســـەتی تورک و فارس بێبەشـــبوونە لە هەوڵدان بۆ لەناوبردن و تیرۆركردنی زمانی كوردی، بەڵكو زۆر زیاتر لە سیاســـەتی عەرەبی هەوڵی لەناوبردن و تیرۆركردنی زمانی كوردییان داوە، بە دروشـــمی یەک ئاڵا یەک زمان یەک نەتەوە. داگیركەرانی كوردستان لەسەر زۆر كێشە ناكۆكن، بەڵام دژی كورد یەكن. زۆر لە مێژیشە هەستیان بەمەترسیی خوێندن و نوســـین بە زمانی نەتەوەیی و بەكارهێنانی ئەلفوبێی لاتینی كردوە، بۆیە هەر لەكۆنەوە بەهەموو شـــێوەیەک و لە زۆربەی ناوچەكانی كوردســـتانی گەورەدا ئاخاوتن بە زمانی كوردی قەدەغەكردووە ڕێگا نەدەن لەخوێندنگاكاندا بەكوردی بخوێندرێ، دژایەتیی خوێندن و نووســـین بە زمانی نەتەوەیی دەكەن لەبەر ئەوەی ڕۆڵەی نەتەوەی كورد هەر لە منداڵییەوە بە زمانە جیاوازەكانی داگیركەران بخوێنێ و فێری ئەو زمانانەش بن.(عەزیز، ٢٠٠٥، ٥٥٣).

٥.١ ڕۆڵی سیاسەتی عەرەب لە تیرۆرکردنی زمانی کوردیدا

زمانی عەرەبی بە هەردوو چەشـــنی ئاین و دەســـەڵات, کاریگەریی لەســـەر زمانی کوردی هەبووە. ئاین یەکێک لە هۆکارە گرنگەکانی بڵاوبوونەوەی زمان و بەریەککەوتنی زمانەکانە، هەر کاتێک زمانی ئاین و زمانی نەتەوە جیاوازبن، ئەوا بەریەککەوتن زیاتر ڕوودەدات. ئاینی ئیســـلام نموونەیەکی زیندوی بەریەککەوتنی زمانی عەرەبییە لەگەڵ زمانەکانی تردا، زۆر میللەت هەن لە پێناو ئاینەدا دەســـتبەرداری زمانی زگماکی خۆیان دەبن، بۆ نموونە، ئارامییەکانی بیابانی شـــام لـەمـاوەیـەکی پێوانـەیی بـە قـازانجی زمـانی عـەرەبی دەســـتبـەرداری زمـانی ئـارامی بوون(هەرشـــەمی،٢٠٠٩، ٥٧)، لە دوای فتوحاتی ئیســـلامی و بڵاوبوونەوەی بەناو نەتەوە ناعەرەبەکان بەریەککەوتنی بەهێز لەنێوان زمانەکان دەســـتپێکرد، واتە لە نێوان زمانی دایک و زمانی عەرەبی. زمانی عەرەبی، بەهۆی ئاینەوە، توانی بۆماوەی چەندین ســـەدە کاریگەریی لەســـەر زمانی نەتەوە نـاعـەرەبـەکـان هـەبێت، بۆنموونە، کورد و تورک و فـارس، تورک و فـارس توانیویـانـە لـەپـاڵ خزمەتکردنی ئاینی ئیسلام، ئیسلام بۆ بەرزکردنەوەی پلەو پایەی نەتەوەی خۆیان بەکاربهێنن، ئەم بەکارهێنانەش دژایەتی لەگەڵ ئاینی ئیســـلام نییە، چونکە ئاینی پیرۆزی ئیســـلام هیچ کاتێک ڕێگر نەبووە لە خۆشـویسـتنی خاک و نەتەوە، بەڵام ئێمەی کورد دەسـەڵات و سـەرکردەیەکی بەتوانای وامان نەبووە، کە تاکی کورد وەک موسڵمانێکی کورد پەروەردە بکات، بەڵکو ئێمە واتێگەیشتوین کە بوین بە ئیسـلام واتە نەتەوەکەمان لەبیربکەین.(عەلی،٢٠١٤، ٣٣)، چونکە زمانی ئاین وەک زمانێکی پیرۆز لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا کاریگەرییەکی زۆری لەسەر پەیڕەوکەرانی هەبووە، گەلی کوردیش وەکو گەلانیتر بێبەش نەبوو لەم کاریگەرییە، بەهۆی ئەوەی کە قورئان بە زمانی عەرەبی بوو، ئەمەش وایکرد کە خەڵکی هەوڵبدەن خۆیان فێری زمانی عەرەبی بکەن بۆئەوەی شـــارەزای ئەم ئایینە نوێیەبن. هەر لەژێر کاریگەریی قورئانی پیرۆزدا، چەندەها وشـەی ئاینی هاتوونەتە ناو زمانی کوردییەوە و زمانی کوردیان لە بواری ئایینیدا دەوڵەمەند کردووە، وەک حەج، عومرە، عەرەفە، سـەفا و مەروا. هەرچەندە زمانی عەرەبی زمانی قورئانە، بەڵام بوونی دەسەڵات وایکردووە کە ئەم پیشـــکەوتنەی ئێســـتای بەخۆیەوە ببینێ، چونکە هەریەک لە وڵاتە عەرەبیانەی کە کەوتوونەتە ژێر چەپۆکی داگیرکەران وەک جەزائیر، تونس... کاریگەریی زمانی داگیرکەریان زۆر پێوە دیارە چەندین وشەو زاراوەی فەرەنسی لەناو زمانی ناوچەکەدا دەبینرێت.(سەرچاوەی پێشوو ، ٢٥).

سەبارەت بە دەسەڵاتی زمانی عەرەبی، لە دوو پارچەی باشور و ڕۆژئاوای کوردستان باڵادەست بووە، ئەم باڵادەســتییە هۆکار بووە بۆپەیڕەوکردنی ســیاســەتی لەناوبردنی زمانی کوردی، چونکە هۆکاری ســەرەکی بەریەککەوتنی زمانەکان جولانی خەڵکە لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تر. زۆر جـار حکومـەت ســـیـاســـەتی لـەنـاوبردنی زمـانی کـەمینـەکـان پـەیڕەودەکـات، بۆ نموونـە، لـە وڵاتەیەکگرتوەکانی ئەمەریکا لە سەدەی نۆزدە و سەدەی بیستەم منداڵیان لە زمانی دایکی خێزانە ئەمەریکییە ڕەســەنەکان دوور دەخســتەوەو دەیان نارد بۆ ئەو قوتابخانانەی کە بەشــی ناوخۆیان هەیە لەوێش ناچاریان دەکردن فێری زمانی ئینگلیزی ببن و لەمەوە منداڵانی چەندین خێڵی جیاواز کۆکرانەوە و ئینگلیزی بوو بەتاکە زمانی ئاخاوتنیان و زمانی دایکیان هەرســـی هێنا.(کەمرێ و هاوەڵەکانی،٢٠٠٧، ١٠٣)

له باشـــوری کوردســـــتان، دوای ئەوەی حوکمی زاتی درا بە کورد، زمانی کوردی لەپاڵ زمانی عەرەبی زمانی فەرمی بوو، ئەم ئازادییەش کە درا بە کورد بە ناچاری بووە، ئەگەر نا زمانی عەرەبی دەســـەڵاتێکی رەهای هەبووە و باڵادەســـت بووە، لە زۆر بواری ڕاگەیاندن و پەروەردە بەکارهاتووە، شـــەڕی زمانی بەرامبەر کوردەکان کردووە، کە هیچی کەمتر نەبووە لە شـــەڕی چەکداری. ئایدۆلۆژیای ئاینی و شارستانی و دەسەڵات ڕۆڵی گرنگیان هەیە لە داگیرساندنی شەڕی زمانی، چونکە جیاوازی و پاشکۆیەتی دەکەوێتە نێوان زمانەکان و ئەم شـەڕەش شـەڕی تیۆرییە، شـەڕێکە بە چەندین ئاراسـتە پەرەدەسـێنت لە لایەن دەزگاکانی دەوڵەتیشـەوە بەکاردەهێنرێت. ئەم شـــەڕەش بەندە بە خودی فرە زمانییەوە، چونکە مرۆڤ بەناچاری نەبێ کێشـــەی جیاوازیی زمانی قبوڵ ناکات.(کالفي،٢٠٠٨، ١٢٠) بێگومان ئەمەش کاردانەوەی لای تاکەکانی کۆمەڵ دروســـتکردووە بە شێوەیەکی گشتی، بەتایبەتیش لای شاعیران، چونکە شاعیران زیاتر لەکەسانی ئاسایی هەست بە ژیانی نالەباری و دۆخی سەخت و دژواری گەلەکەیان دەکەن.

١. ٦ پاکتاوکردن

دوای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق، کورد وەکو نەتەوەی کەمینە مامەڵەی لەگەڵدا کراوە، سیاسـەتی بەعەرەبکردن و ڕاگواســـتن بەبەرنامەڕێژی جێبەجێکراوە. ئەم ســـیاســـەتەش ڕێگایەک بوو بۆ سرینەوەی شوناسی نەتەوەی کورد، کە بە دوو ئاراستەی هزری کاریان کردووە:

١ـــــ گۆڕینی ناوی شـوێنە کوردییەکان و ناونانیان بەناوی عەرەبی، هەروەها دەرکردنی کورد لە زێدی باوباپیرانی و نیشـــتەجێکردنی عەرەب لە جێگایاندا. بە ســـەدان هەزار کورد لە کەرکوک و خانەقین و شـــەنگار بۆ ناوەند و باشـــووری عێراق ڕاگوێزراون، عەرەبی ملکەچی خۆیان خســـتە شـوێنی کارمەندانی کورد و کوردسـتان، تەنانەت ناوی زۆر شـارو گوندی کوردسـتانیان گۆڕی و ناوی عەرەبیان لێنان. ســوریاش بەهەمان شــێوەی عێراق ســیســتەمی بەعەرەبکردنی پیادەدەکرد نەیدەویست دان بە مافی کوردەکان بنێ وەک کەمە نەتەوە. لەساڵی ١٩٦٢ بڕیاریدا پشتێنی عەرەبی لە نزیک سنوری باکوری کوردستان دروست بکات ئەمە بۆ دورخستنەوەی کورد و نیشتەجێکردنی عەرەب بوو لەو شـوێنانە بەشـێکی نەخشـەکە جێبەجێکراو کوردێکی زۆر ئاوارەی تورکیا و لوبنان کران.(ئەندرسن ـ ڕەشیدیان، ٧٢،١٩٩١).

٢ـ کارکردن بۆ گۆڕین و شێواندنی مێژووی نەتەوەی کورد و شوێنە دێرینەکانی.

١. ٧ بەجیهانیکردنی زمانی کوردی:

هۆکارەکان و پشتگیری کردن لە بەکوردیکردنی وشەو زاراوە بیانییەکان

١/ بەکوردیکردن پێویســـتییەکی نەتەوەییە: شـــتێکی قبوڵکراو نییە، کە بابەتێک یاخود زانســـتێک لە کوردســـــتان بە زمانی بیانی بخوێندرێ، بەهۆی ئەوەی کاریگەریی زمانە بیانییەکان بۆ ســـەر زمانەکەمان بە کەمزانین و لاوازکردنی زمانی کوردیە لە نێو خەڵکی، ئەمەش لە کۆتایدا دەبێتە هۆی کەشـێکی زانسـتی شـێواو دروسـت بکات، کە ئینتیمای بۆ زمانە بێگانە هەبێ، دەبێتە هۆی ئەوەی ناســـنامەی نیشـــتمانی لەناوبچێت، ئەمەش لەناوچونی نەتەوە و دارمانی هۆشـــەکی بەدوای خۆیدا دەهێنێ.

٢/ بەکوردیکردن پێویستییەکی زانستییە: مەزراندنی زمانی کوردی لەناو زانستەکان ڕێگەخۆشکەرە بۆ خوێندکار و توێژەر بۆ فێربوون و فێرکردن و یارمەتی دەدا لە خێرایی تێگەیشتن و دەسکەوتنی

ئەنجامەکان. ئەگەر هاتوو خوێندکارێک زمانی دایکی لاواز بوو گومانی تێدانییە، کە زمانی بیانییەکەی لاوازترە، ئەگەر هاتوو توانای ئەوەی نەبوو کە مامەڵە لەگەڵ زمانی دایکی بکات ئەوا لەگەڵ زمانی بیانی زۆر بێتواناتر دەبێ، لۆژیکی شتەکان وایە هەرچەند کەسێک زمانی دووەمی بەهێز بێ ئەوا بەو شێوەی کە دەتوانی بەکارییهێنێ و مامەڵەی لەگەڵ بکات وەک زمانی دایکی نییە. کلود دەڵێت:((خوێندن بەزمانی بیانی ئەو سودەت پێناگەیەنێ کە مەبەستە، هەروەها زانست بەهێز ناکات و سودەکەی بڵاوناکاتەوە)) (بشر،١٩٩٨ ، ٣١٦- ٣١٧).

٣/ بەکوردیکردن پێویستییەکی زمانییە: بەکوردیکردن دەرفەتێکی ئاڵتونیی بە زمانەکەمان دەبەخشێ، بۆ کارلێکی زیندەگی و وزەکانی، هەروەها دەرفەتێک بە زمانی کوردی دەبەخشێت کە لە ژینگەی زانستیدا کارلێک دروست بکات و سامانەکانی زیاد بکات، هەروەها یارمەتیدەرە بۆ توێژەران بیری لێبکاتەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی نوسینەکانیان بەکوردی بنوسن و مامەڵەی لەگەڵدا بکەن بەمەش لاوازبوونی نامێنێ و تاوانبارکردنی بە بێتوانایی لە گەیشتن بە زانستەکانی سەردەم نامێنێ(سەرچاوەی پێشوو، ٣١٧). دڵداری شاعیر لە وتارێکی بە ناوی (زوبانی کوردی و ئەدەبیات) زۆر بە روونی باسی ئەمە دەکات و بەرپەرچی ئەو بیروڕا کۆنانە دەداتەوە، کە گوایا زمانی ئەدەبی کوردی ساوایە وناتوانێ لەگەڵ چەرخی ئێستا بگونجێت، ئەم بیروڕا چەوتانە بۆ باری نالەباری ڕابردووی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئاینیی کوردستان دەگەڕێتەوە.(عەلاءالدین، ١٩٨٥، ٩٥)

٤/ بەکوردیکردن پێویستییەکی کۆمەڵایەتییە: جەختکردنەوە لەسەر بەکارهێنانی زمانی بیانی بەڵگەیە بۆ ئەوەی زمانە بیانییەکە زمانی گەلانێکی پێشکەوتوون و شایانی ئەوەیە کە لاسایی بکرێتەوە لە هەموو بوارەکانی ژیاندا بەشێوەیەکی گشتی و لە بواری زانستەکان بەشێوەیەکی تایبەتی. لە ڕوکەشدا ئەم بۆچوونە بەڕاست دەچێ، بەڵام دوو ڕووی تری هەیە، کە ئەمانیش هەڵە و ترسناکییە، ڕووی یەکەمیان: کەهەڵەیە دەبێتە هۆی لەرزاندنی رەفتاری کۆمەڵایەتی، کە ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی بەشێک لە ڕۆشنبیران ئەم ڕێگا هەڵەیان گرتۆتەبەر بەمەبەست، یا بێ مەبەست بەکاریدەهێنن و هەوڵدەدەن بەبەکارهێنانی ئەم وشە بیانیانە واخۆیان دەربخەن کە چینێکی تایبەتن، یاخود سەر بەچینە باڵاکانی کۆمەڵگان، زۆربەی زۆری ئەو کەسانەی کە ئەو وشە بیانیانە بەکاردەهێنن وشەکان بەشێوەیەکی شێوێندراو، یاخود هەڵە بەکاردەهێنن نهێنی بەکارهێنانی ئەم وشە بیانییانەش هەوڵدانە بۆ هێشتنەوەی ئەرستۆکراتیەت و خۆبەزلزانی لە پێگەی کۆمەڵایەتییەکاندا. ڕووی دووەمیان: ترسناکییە، یاخود مەترسییە هەر ڕەفتارێکی کۆمەڵایەتی سەرچاوەکەی یاخود شێوازەکەی هەرچییەک بێت زوو، یاخود درەنگ دەبێتە خوو و لاسایکردنەوە و بەکارهێنان و دووبارەکردنەوەی وشە بیانیانەکان دەبێتە مەترسی لەسەر ئێنتیمای نەتەوەیی و نیشتمانی، لە ئێستادا جۆرێک لەشێوە و ڕەنگدانەوەی ئەو مەترسییە لەسەر کۆمەڵی کوردەواریدا ڕەنگیداوەتەوە و بەدیدەکرێت.

لەپاڵ ئەمانەشدا کەسانێک هەن کە پشتگیری بەکارهێنانی وشەو زاراوەی بیانی دەکەن بەڵگەشیان بۆ ڕاکەیان ئەمانەی خوارەوەیە:

١/ کەموکورتی لە زمانی کوردی و بێتوانایی لە دەربڕینەکان: ئەو کەسانە دەڵێن کە زمانی کوردی زمانێکی چەق بەستوو پێشنەکەووتووە، نابێتە هاوشان لەگەڵ زانستی سەردەم.

٢/ بەلاوەنانی زمانی بیانی دەبێتە هۆی دابڕان لە ڕێچکەی پێشـــکەوتنی زانســـت. پشـــگیریکەرانی بانگەشـــەی ئەوە دەکەن، کە بە کوردیکردن واتا بە لاوەنانی زمانەبیانییەکان و دورخســـتنەوەی لە زانست و ڕۆشبیری، لە کاتێکدا ئەم زمانە بیانییانە ئامرازی سەرەکی و کاران لە چالاکیی زانستی، بەڵام سـەرەرای ئەمانە ڕاستە ئەو کەسـانەی دەڵێن زمانی بیانی بەکاربێ پاسـاوی خۆیان هەیە و پاســـاوەکانیشـــیان تاڕادەیەک لە جێگای خۆیەتی، بەڵام ئەمە نابێتە واتای ئەوەبێ کە بە یەکجاری زمانی کوردی بەلاوە بنرێ و بەکارنەهێنرێت، بەڵکو دەتوانرێت هاوشـــان لەگەڵ زمانی کوردیدا زمانی بیانیش بەکاربێ، بەڵام بەو مەرجەی کەبەکارهێنانی زمانە بیانییەکان نەبێتە هۆی لەناوبردنی زمانی کوردی، هەروەها زمانی بیانیش تەنها لەو حاڵەتانە بەکاربێ کە وشەو زاراوەمان بۆ بابەتەکە نەبێ. (بشر، ١٩٩٨،٣٢٠- ٣٢٢)

بەشی دووەم / کاردانەوەی دڵداری شاعیر

١.٢ ڕەهەندی دەروونی لە زماندا

زمان، گرنگییەکی یەکجار زۆری هەیە لە ژیانی مرۆڤ کە هەموو لایەنەکانی ژیانی گرتۆتەوە، بەجۆرێک پەیوەندیی مرۆڤ لەگەڵ تاکەکانی تری کۆمەڵ دیاری دەکات، چونکە بەبێ زمان کۆمەڵگە نایەتەکایەوە بەبێ بەکارهێنانی زمان هاریکاری و هەرەوەزی، کە بەردی بناغەی کۆمەڵگایە، پێکنایەت. (دی سـوسـور) دەڵێت:((زمان بەرهەمی کۆمەلایەتی هاوزمانانە و کۆمەڵە ئاکارێکی زۆر پێویســتە کۆمەڵ دایهێناوە بۆ ئەوەی لەبەکارهێنانیدا یارمەتی تاکەکانی بدات(دی سـوسـور، ١٩٨٥، ٢٧)، ئەم پێناســـەیە بۆمان ڕوون دەکاتەوە، کە زمان جگە لەوەی بەرهەمی تاکەکانی کۆمەڵە ئەرکێکی گرنگیشـی هەیە ئەویش هاوکاریکردن و پتەوکردنی پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکانن لە ڕێگای دەربرینی هەسـت و سـۆز و گەیاندنی ئەو مەبەسـت و بیرانەی کە لە قسـەکەرەوە دەردەچێت بۆ گوێگر. قســـەکەر پەیام دەنێرێت و کاردانەوە لای وەرگر بەدیدەکرێت، نەریتە کۆمەلایەتییەکان و کەلتوری کۆمەڵگا کاریگەریان لەســـەر قســـەکەر هەیە، کە چ پەیامێک ئاراســـتەی وەرگر دەکات، هەروەها وەرگریش چ کاردانەوەیەکی دەبێت(عوســـمان، ٢٠٠٩، ٢٨)، چونکە ڕەفتاری تاکەکان دەوەســـتێتە ســـەر چۆنییەتی درکپێکردن و ئاگاییمان لەو شـــت و کەس و ڕووداو و ســـیســـتەمە کۆمەلایەتییانەی کە لە دەوروبەرماندان.(دزەیی، ٢٠١٤، ٧٩).

دڵدار ئاماژەی بە پەیوەندیی نێوان زمان و دەروونی مرۆڤ کردووە و دەڵێت: ((زوبان کارێکی تریشـی هەیە کە زانسـتی ئادەمیزاد لەشـت و ماخولیای دەروونی خۆی ئاشـکرا دەکات _ سـەیر بفەرموون زوبان نەبوایە چۆن ئەمتوانی کە ئەم وتارانەتان عەرز بکەم کە لە مێشـــکدا کۆبووبونەوە وە دەرونمی داگیرکردبوو.))(عەلاءالدین، ١٩٨٥، ١٠٢)، واتە پەیوەندییەکی بەهێز لە نێوان دەروونی مرۆڤ و زمان داهەیە، ئەم پەیوەندییەش بۆ سـروشـتی زمان دەگەڕێتەوە، چونکە بەهۆی زمانەوە دەتوانین باری دەروونی تاک بزانرێت، هەر لە ڕێگای زمانەوە خۆشـــی و ناخۆشـــی و حەز و ئارەزوو مەبەسـت و ویسـت و ئاوات و هەڵچونەوکانمان دەردەبڕین و بە خەڵکانی دەوروبەرمان دەگەیـەنین. ڤندریس دەڵێـت((هـەموو کردەیـەکی گوتن کـاریگـەریـەکی دەروونیی هـەیـە) گوتن ڕەنگدانەوەی بیرە.(ڕەسول، ٢٠٠٨،١٢٠)، بەواتایەکی تر شێوازی دەربڕین و قسەکردنی مرۆڤ بیر و هەسـتی کەسـی ئاخێوەر دیاریدەکات.(دزەیی، ٢٠١٤، ١٥). مرۆڤ بەچەند ڕێگایەکی جیاواز پاڵە پەســـتۆ دەروونییە پەنگخواردووەکانی خۆی خاڵی دەکاتەوە وەک، زەردەخەنە، پێکەنین، گریان،

خوێندنەوەی شـــیعر، نوســـینی شـــیعر... هتد. زمان جگە لەو ئەرکە جۆربەجۆرانەی کە دەیبینێ یەکێکیشە لە پێکهێنەرەکانی بونیادی شیعر، شاعیر لەڕێگای زمانەوە ناخی خۆی دەردەبڕێت.

٢.٢ زمانی شیعر

شیعر سامانێکی دێرینە، کۆنە بە کۆنیی زمان و کۆمەڵگا. لە کۆنەوە مرۆڤ هەستی دەروونی خۆی لە ڕێگای شـــیعرەوە دەربڕیووە، زمان پەیوەندییەکی بەتینی بە مرۆڤ و ژینگەکەیەوە هەیە، زمان ڕاســـتیی کۆمەڵگای مرۆڤ دەخاتە ڕوو، زمانی شـــیعر زمانێکی بەرفراوان و قوڵ و بەرز و کاریگەرە، چونکە زمان بناغەی دامەزراندنی شـیعرە، شـاعیریش مامەڵەیەکی تایبەتی لەگەڵدا دەکات تا بتوانێت بەرهەمی کاریگەرو سەرنج ڕاکێش بەرهەمبێنێت، شاعیریش ئەو کاتە دەتوانێت بەرهەمی جوان پێشـــکەش بکات، کە توانایەکی بەرزی لە بەکارهێنانی زماندا هەبێت، بۆ ئەوەی بتوانێ ئەو مەبەسـتەی کە لە ناخیدا هەیەتی بەشـێوەیەکی سـەرنجراکێش بەگوێگری بگەیەنێ، چونکە شـاعیر زیاتر لە کەسـانی ئاسـایی هەسـت بە ژیان و دۆخی خۆشـیی و ناخۆشـی نەتەوەکەی کردووە، هەستیان بە ناعەدالەتی و زوڵم و چەوساندنەوە کردووە کە بەرامبەر گەلەکەیان دەکرێ.

دڵدار تەنها بۆ بابەتی ناسـکی و جوانیی سـروشـت و ئافرەت شـیعری دانەناوە، بەڵکو بیرو باوەری نیشـــتمانپەروەری و کوردایەتی لە شـــیعرەکانی ڕەنگیداوەتەوە. ئەم بیرو باوەڕانەشـــی بیروباوەڕی سـەربەسـتی و سـەربەرزی و ئازادیی میللەت و سـەربەخۆبون لە خاک و دور لە چەوساندنەوە ئەمەش وەک کاردانەوەیەک بۆ دەسەڵات و وشیارکردنەوەی تاکی کوردە. ئەگەرچی شـیعرە نەتەوایەتییەکانی دڵدار، بەژمارە تارادەیەک کەمیش بەرچاو دەکەون، دیارە ئەمەش بۆ کورتی تەمەنی دڵدار دەگەڕێتەوە، بەڵام وەکو شـاعیرێکی شـۆڕشـگێری کورد گڕو گڵپەی سـۆز و خۆشەویستیی ڕاستگۆیانە لەچەند پارچە شیعرێکی جواندا دەردەبڕێت ئەو ژمارە کەمەش ئەوپەڕی دلسۆزی و خۆشەویستیی ڕاستەقینەی شاعیر و پەیوەندیی بە نەتەوە و نیشتمان دەنوێنێت.

دڵدار لە یاداشتەکەیدا باس لەوە دەکات، کە زۆر بەحەماسەتەوە لەکتێبخانەی کاکە سەعدی دەستی بە خوێندنەوی کتێب کرد بەتایبەتی کتێبە مێژووییەکانی شـــۆرشـــی فەرەنســـاو مێژووی یۆنان بەتورکی، لەپاشـــان مێژووی ئیسـتیقبالی جەلال نوری مەشـــهوورم هەرســـێ جوزء تەدقیق و خوێندنەوەو مێژووی کورد و کوردســـتانی ئەمین زەکی بەک و مێژووی بابان و ســـۆران و موکریانی ســـەید حســـین حوزنیم بەکوردی خوێندەوە، ئەمانە هەموویان دروشـــمی ڕابردوویان هێناوەتە بەرچاو لەهەمان کاتیشدا شـیعرە نیشـتمانییەکانی حاجی قادری کۆیی و شـیعرە جوان و ناسکەکانی نالی هۆیەکی گرنگ و کاریگەر بوون لەسەر هەست و هۆش و بیر و خەیالم و بمخاتە دونیای شـــیعرو ئەدەبیاتی کوردی، هەروەها ئاماژە بەوەدەکات هەرچەندە نالی بۆ دڵداری ڕایدەکێشـام و حاجیش بۆ نیشـتمان پەروەری، بەڵام بەهۆی کاریگەریە مێژوویەکەی بەلای حاجی دارۆیشتوە، یەکەم شیعریشی کە نوسیوە قەسیدەیەکی پانزە بەیتیی بوو کەتەسەوری دایکێکی تێدا کردوە بۆ ڕۆڵە لە سەورە کوژراوەکەی چۆن دەگریا.(علاءالدین،١٩٨٥، ٥٠) واتە شیعرەکانی حاجی و ئەو هەموو زوڵم و ســـتەمەی کە بە درێژایی مێژوو بەســـەر گەلی کورددا هاتوە، وای لە دڵدار کردوە، کە یەکەم شـیعری شـیعرێک بیت، کە شـیوەنی دایکێکە بۆ نەمان و لەدەسـتدانی ڕۆڵەیەکی کوردە.

لەشیعری (ئەی ڕەقیب)دا بیری خەستی دڵدار دەردەکەوێ، بەنرخترین شیعری نیشتمانییە، ئەم شیعرە بەسەرهاتی خوێناویی میللەتی کورد نیشان دەدا، بە دڵێکی پڕ لە هەستی نەتەوەپەرستی چاوی بڕیوەتەوە ئاسۆی ڕوونی دواڕۆژی گەلی کورد. ئەم شیعرە بۆتە سروودێکی نەتەوەیی لەهەموو پارچەکانی کوردستان، سروودێکی نیشتمانی و شۆڕشگێڕییە بووە ڕەمزی نەتەوایەتی لای هەموو کوردێک.

((ئەی ڕەقیب

ئەی ڕەقیب هەرماوە قەومی کورد زوبان
نای ڕمێنێ دانەیی تۆپی زەمان
ئێمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوورو شۆڕشین
سەیریکە خوێناویە ڕابردوومان
ئێمە ڕۆڵەی میدیاوکەی خوسرەوین
دینمان ئاینمانە نیشتمان
کەس نەڵێ کورد مردووە کورد زیندووە
زیندووە هیچ نانەوێ ئاڵاکەمان
چەند هەزار لاوانی کوردی نەڕەشێر
بوون بە قوربانی و هەموویان نێژران
لاوی ئێستاش حازروئامادەنە..
جانفیرانە جانفیدانە جانفیدانە
لاوی کورد هەڵسانە سەرپێ وەک دلێر
سابەخوێن نەقشی ئەکەن تاجی ژیان
کەس نەڵێ کورد مردووە کورد زیندووە
زیندووە هیچ نانەوێ ئاڵاکەمان)) (علاءالدین،١٩٨٥، ١٧٤)

زمان ناسنامەی نەتەوەیە، بۆیە دڵدار زمانی بە بنەمای نەتەوە دادەنێت و ڕووی لە دوژمنانی کورد دەکات، کە مەبەستی عەرەب و تورک و فارسە بەگشتی و بەتایبەتیش عەرەب، پێیان دەڵێت کە کورد نەتەوەیەکی زیندووە هەر ماوە و بە هیچ چەکێک لەناو ناچێ و زمانی کوردی هەردەمێنێت. زمانی کوردی لەڕێگای بەکارهێنانی جۆری دووەمی تیرۆر، کە تیرۆری نێو دەوڵەتییە، هەروەک لە بەشی یەکەمدا ئاماژەمان پێدا، هەوڵی تیرۆکردن و لەناوبردنی دراوە. دڵداریش وەک شاعیرێکی هۆشیار زمانی شیعری وەک بابەتێکی وەسفی بەکارهێناوە و وەسفی مێژووی کورد دەکات بە دوژمن دەڵێت ئێمە ڕۆڵەی نەوەی گەلێکین مێژووی خوێناوی و خاوەنی شۆڕشین لە ڕابردوودا، پارێزگاری لە بوونمان دەکەین، هەرچەندە دوژمنانمان هەوڵی تیرۆرکردن و لەناوبردنی بدەن، بەڵام ئێمە ئامادەین بەرگری لە خاک و زمان و نەتەوەکەمان بکەین وەک نەتەوەیەک بێپەروا بوین لە خوێنڕژان و گیانبەخشین، پێیان دەڵێت، کە ئێمە نەوەی دەوڵەتی میدیا و سەرکردەی وەک (کەیخوسرەو) ین، نیشتمان لامان پیرۆزە، بۆیە دڵنیابن کە ئێمە نامرین هەمیشە زیندووین و ئاڵاشمان دەشەکێتەوە دوێنێ و ئەمڕۆ لاوەکانمان لە گۆڕەپانی بەرگری لە کورد گیانیان بەخشیوە، هەموو کاتێ گیانمان فیدایە و لە مەرک ناگەڕێینەوە و تاجی ژیان بەخوێن دەینەخشێنین.

ڕۆڵی زمان هەر تەنها گەیاندن نییە، بەڵکو ڕۆڵی زمان لە شیعردا بۆ بەکارهێنانێکی تر دەگۆڕێت ئەویش بەکارهێنانی هونەرییە. شاعیر لە ڕێگای زمانەوە ڕۆڵێکی کاریگەر بە وشەکان دەبەخشێت. دڵدارلەم نیوە دێرەدا ((گەر گەلی بێ زانین بێ گەر زیندوش بن مردینە)) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کەهەر گەلێک ئەگەر هۆشیاری نەتەوەی بەرز نەبێت ئەوا تیرۆرکردنی زمانەکەی کارێکی ئاسان دەبێت، چونکە زمان پێناسە و ناسنامەی نەتەوەیە بە نەمانی زمان نەتەوەش نامێنێت. هەرچەندە تاکی کورد زیندوو بێت، بەڵام زمانەکەی بەکارنەهێنێت و زمانی بێگانە بەکاربهێنێت، ئەوا میللەتێکی نازیندوو دەبێت. زۆرجار تاک هەوڵدەدات زمانی دایک کە زمانی کوردیە بەکاری نەهێنێ زمانێکی تر بەکاربهێنێ لە شوێنی زمانی دایک، بەواتایەکی تر ئەگەر هۆشیاری تاک لە ئاست بەکارهێنانی زمانی دایک بەرز نەبێت ئەوا زمانەکەی لەناودەچێت بە لەناوچوونی زمانیش نەتەوەش لەناودەچێت، ئەمەش جۆرێکە لە جۆرەکانی تیرۆر کە تیرۆری هۆشەکییەو ترسناکترینیانە بۆیە پێویستە لەسەر گشت تاکەکانی کۆمەڵ هەوڵبدەن زمانی دایک بەکاربهێن و هەوڵی پاراستنی بدەن بۆ ئەوەی لەتیرۆرکردن و لەناوچوون بیپارێزن.

((ڕۆڵەی تازە

من ڕۆڵەی کوردستانم تازە رۆڵەی کوردانم
تاکو وولات سەرکەوێ فیدایە روح و گیانم
پێویستی مە زانینە زانین بناغەی ژینە
گەر گەلی بێ زانین بێ گەر زیندوش بن مردینە
ئیمە بەیانی گەنجین لەم خاکەدا لە رەنجین
ڕەنجدان نیشانەی گەنجە ئێمەش خوڵقاوی رەنجین
وەتەن باغی جینانە محتاجی بازووو شانە
هەرکەسێ کۆشش کەر بێ لەم باغە باغەوانە)) (علاءالدين،١٩٨٥، ١٩٩)

لەمێژووی کۆن و نوێ کەم میللەت هەیە نەکەوتبێتە ژێر چەپۆکی داگیرکەران، بەڵام هەوڵی تاکەکانی بۆ دروستبون دەسەلات وایکردووە کەجارێکی تر هەستنەوە خۆیان لە چنگی داگیرکەران رزگاربکەن و نەوەکانیان وا پەروەردە بکەن کەبیر لەوە نەکەنەوە کە ژێردەستەبژین. ئەم جۆرە پەروەردەکردنە پەروەردەیەکی دروستە دورە لە تیرۆر، چونکە پەروەردە بەرپرسیاری ڕاستەوخۆی هەیە لە لادانی تاک و هۆکارێکی سەرەکییە بۆ تیرۆرکردن و لەناوبردنی زمان بۆیە شاعیر بۆ ئەوەی زمانەکەی بەزیندووی بمێنێتەوە لەتیرۆرکردن و لەناوچوون بیپارێزێت زمان دەکاتە بنەمایەک بۆ بەئاگاهێنانەوە و هۆشیارکردنەوە، ئەم هۆشیارکردنەوەش بەزمانێکی سادەو ساکارە، بێگومان شاعیر بەمەبەست ئەم زمانە سادەیەی بەکارهێناوە بۆ ئەوەی لەڕێگەی ئەم زمانە سادەیەوە مەبەستە سیاسیەکانی بگەیەنێتە جەماوەر و خوێنەرەکانی.
دڵدار بە شیعرە ڕەخنەییەکانی لە کۆمەڵگا و خستنە ڕووی بارە نالەبارەکانی ئەو کۆمەڵگایە هەمیشە هەوڵی داوە خۆشی و بەختەوەری بۆ میللەتەکە بهێنێتە دی، چونکە زۆر هیوای بەدوارۆژی نەتەوەکەی هەبووە هەمیشە ئاواتەخوازی بەختیاری گەل و ئازادی نیشتمان بووە. هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێکرد کە شیعرەکانی دڵدار کەوتوونەتە ژێر کاریگەری شاعیری ناوداری کورد حاجی قادری کۆیی، کە شێوازی ڕاستەوخۆی ئامۆژگاریکردن و ڕێنیشاندان و

چاوکردنەوەی پێوە دیارە. دڵدار شیعری وەک چەکێکی دەستی بۆ مەبەستی بیرو ڕای سیاسی و کۆمەڵایەتی دەربریوە، لەشیعری ئەی کورد ئەمە بە ڕوونی دەردەکەوێت. ئەوەی ئەم شیعرە لەشیعرەکانی تری جیادەکاتەوە هەردوو جۆری تیرۆری باس کردوە جۆری یەکەمیان کە تیرۆری هۆشەکییە

((دەمی (بیور) عەدوی (دارە) بەڵام کلکی ئەویش دارە

بەهۆی کوردە ئەتو غافڵ کەوا ئیمرۆ شکانراوی)) ئاماژە بەوە دەکات کە تاکی کورد خۆی هۆکاری تیرۆرکردن و لەناوبردنییەتی. جۆری دووەمی تیرۆر تیرۆری ڕێکخراوە بەهۆی دەوڵەتانی داگیرکەرەوە ئەنجامدەدرێ بۆ بەدەستهێنانی ئامانجی سیاسی یاخود دەست بەسەرداگرتنی سامانی ولات هەوڵی تیرۆرکردنی گەلی کورد دەری لە بەکارهێنانی زمان و کلتور، ئەمەش جۆری دوەمی تیرۆرە.

ئەی کورد

ئەرێ ئەی کورد لەنێوگەلدا هەتاکەی مات و داماوی؟
کەعالەم سەربەخۆن گشتی ئەتۆش پەیوەندی نێو داوی
دەسابیرێ لەحاڵی خۆت بکەو هەستێ بە زیللەت کە
بەڵێ دوێنێکە ڕاوکەر بووی و ئێستاکە بەخۆت ڕاوی
کەمەر بەستن لە نێو گەلدا بناغە و پێشڕەوی ژینە
بەتیری کینەیە ئیمرۆ لە ژینا فەوت و کوژراوی
دەسا هەڵسە بەهۆشیاری نەفەوتاوی بەیەکجاری
لەنێوبەندی (معذبدا) ئەمێنی ی قوربەسەرماوی
زەمان ئێمەی بە شیشی غەم لەسەر ئاور ئەپرژێنێ
سەری سورما لە جەهلی تۆ هەتاکەی هەر نەبرژاوی
دەمی (بیور) عەدوی (دارە) بەڵام کلکی ئەویش دارە
بەهۆی کوردە ئەتو غافڵ کەوا ئیمرۆ شکانراوی
دەسا غیرەت کە مەهومی لەبەهرەی ژینا مەحرومی
دریغ و حەیفە مەزلوومی ، کە زیندوی پەشمە فەوتاوی
جیهان گیران هاوتیرەت کە دوێنێ هەروەکو تۆ بوون
ئەوا وان پێگەیشتوون و ئەتۆش هەر کاڵ و هەر خاوی (علاءالدین،١٩٨٥، ١٩١)

شاعیر ڕەخنە لە گەلەکەی دەگرێ پێی ڕادەگەیەنی، کە هەموو میللەتانی دونیا سەربەخۆییان وەرگرت، بەڵام گەلی کوردە هەر دیل و ژێردەستەیە، بۆچی بیرناکەیەوە خۆت ڕزگاربکەی لەو زوڵم و چەوساندنەوەیە، ڕووبەڕووبوونەوەی دوژمن بناغەی سەرکەوتنە، داوای لێدەکات، کە بەهۆشیارییەوە هەڵسێتەوە، چونکە تاکو ئێستا ماوە بەیەکجاری نەفەوتاوە هەرچەندە توندو تیژیەکی زۆری بەرامبەر کراوە، هەنێکجاریش هەر بەهۆی کوردەوە توشی زوڵم ستەم بۆتەوە، واتە هۆشیاری تاکی کورد لە ئاستی پێویست دانەبوە و بە پاڵپشتی داگیرکەران کورد خۆی کوردی لەناو بردووە و شکاندویەتی هەر بۆیە گەلانی وەک تۆ هەموو پێشکەوتن و ئازادیان بەدەستهێنا، بەڵام تۆ هەروەک خۆتی.

هەر سەبارەت بە رەخنەگرتن و ئامۆژگاریکردنی نەتەوەکەی دەڵێت:
((سەیری ئەحواڵی وەتەن کەن چۆن زەبوون و مردووە
سەیری کاری دوژمنان کەن چی بە حاڵی کردووە
سەیری ڕەشماڵی زەلالەت ئاسمانی گرتووە
ئێوە تاکەی هەر لەدەورەی مەی ئەکەن غیرەت کەشی)) (علاءالدین،١٩٨٥، ٢٠٤)
دڵدار رەخنە لە گەلەکەی دەگرێت و ئاماژە بەوە دەکات کە نیشـــتمان لە ژێر چەپۆکی داگیرکەران دایە و دوژمنانی کورد هەموو جۆرە توندوتیژیەکیان بەرامبەر کورد بەکارهێناوە بۆ ســـرینەوە و لەناوبردن و تیرۆرکردنی، کەچی تاکی کورد هەر لەدەوری مەین هەر بیر لە رابواردن و خۆشـــ کاتی خۆیان دەکەنەوە.

ئەنجام

١ـــــ هۆکارەکانی تیرۆرکردنی زمان زۆرن، وەک هۆکاری پەروەردەی و رۆشـنیری و سـیاسـی و دەروونی و کۆمەڵایەتی، بەڵام هۆکاری سـیاسـی یەکێکە لە هۆکارە سـەرەکییەکان بۆ تیرۆرکردنی زمان بەگشتی و زمانی کوردی بەتایبەتی،
٢ــ دڵدارجگە لە زمان هیچی تر شک نابات بۆ ئەوەی ڕووبەڕووی دوژمن ببێتەوە، هەر بۆیە وەک کاردانەوەیەک زمانی شـیعری وەک بابەتێکی وەسـفی لە شـیعری ئەی رەقیبدا بەکارهێناوە، بیرو باوەری نیشـتمانپەروەری و کوردایەتی لە شیعرەکانی ڕەنگیداوەتەوە ئەم بیرو باوەرانەشـی بیرو باوەری سـەربەسـتی و سـەربەرزی و ئازادی میللەت و سـەربەخۆبون لە خاک و دور لە چەوسـاندنەوەیە ئەمەش وەک کاردانەوەیەک بۆ دەسـەڵات و وشـیارکردنەوەی ئامۆژگاریکردن و رێنیشاندانی تاکی کوردە.

٣.لە شیعری (ئەی کورد) کە بیروڕای سیاسی و کۆمەڵایەتی خۆی دەربریوە ئەوەی خستۆتە ڕوو، کە کورد هەردوو جۆری تیرۆر تێدایە لەلایەکەوە بەهۆی سـیاسـەتی وڵاتانەوە داگیرکراوەو هەوڵی تیرۆرکردنی دەدەن کە تیرۆری رێکخراوە، جۆری دوەمی تیرۆرە، لـەلایـەکی تریشـــەوە بـەهۆی ناوشـیاری تاکی کورد شـکسـت دەهێنێت لە سـەربەخۆیی، ئەمەش تیرۆری هۆشـەکییە، جۆری یەکەمی تیرۆرە.
٤ــــ کورد خۆی بێئەوەی هەسـت بکات تیرۆی زمانی دژی زمانەکەی خۆی بەکارهێناوە. ئەویش بەهۆی ناهۆشـیارییەوە, تیرۆری کوێری بەسـەر زمانەکەی داهێناوە، هەرچەندە بە پێی دەسـتوری عێراق زمانی کوردی زمانی فەرمییە لە عێراق, بەڵام بەردەوام هەوڵی فەرامۆشکردنی دراوە.
٥ـ بەکارهێنانی زمانی بیانی بەڵگەیەکە بۆ ئەوەی کە زمانە بیانییەکان زمانی گەلانێکی پێشکەوتوون و شـایانی ئەوەیە کەلاسـای بکرێتەوە لە هەموو بوارەکانی ژیاندا بەشـێوەیەکی گشـتی و لە بواری زانسـتەکان بەشـێـوەیەکی تایبەتی. بۆیە نابێ زمانی بیانی بەلاوەبنرێ لەبەرانبەردا دەبێ گرنگی بە زمانی کوردی بدەین، هاوشـــان لەگەڵ زمانی کوردیدا زمانی بیانیش بەکاربێ، بەڵام بەو مەرجەی کەبەکارهێنانی زمانە بیانییەکان نەبێتە هۆی لەناوبردن وتیرۆرکردن و توانەوەی زمانی کوردی، چونکە لاسـایکردنەوە و بەکارهێنان و دووبارەکردنەوەی وشـە بیانانەکان دەبێتە مەترسـی لەسـەر

ئینتیمای نیشـتمانی، له ئێسـتادا جۆرێک لەشـێوە و ڕەنگدانەوەی ئەو مەترسـییە لەسـەر کۆمەڵی کوردەواریدا ڕەنگیداوەتەوە و بەدیدەکرێت.

لیستی سەرچاوەکان

سەرچاوەکان بە زمانی کوردی:

١ـــ تۆفیق،قەیس کاکل، (٢٠٠٧)،ئاسایشی نەتەوەیی و پلانی زمان،چاپی یەکەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس،هەولێر

٢ـ حاجی مارف, ئەورەحمانی, (١٩٨٧), لەبواری فەرهەنگ نووسیی وشەی زمانی کوردیدا، بەغدا.

٣ـ دزەیی, عبدولواحید موشیر (٢٠١٤), زمانەوانیی دەروونی، چاپی یەکەم, هەولێر.

٤ـ ڕەسووڵ، خەسرۆ ئەحمەد،٢٠٠٨، هەندێک لایەنی زمانەوانی دەروونی، گۆڤاری رامان، ژ. ١٣٥

٥ـ علاءالدین، عبدالخالق،١٩٨٥ ، دلدار، طبع فی مطابع دار افاق عربیة للصحافة والنشر، بغداد

٦ـ عەزیز, حوسێن محەمەد,(٢٠٠٥), سەلیقەی زمانەوانیی و گرفتەکانی زمانی کوردیی, چاپی دووەم, چاپخانەی کارۆ, سلێمانی

٧ـــ عەلی، بکر عومەر ـــ حەمە ئەمین، شێرکۆ، ٢٠٠٦ ، زارو شێوەزار چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا

٨ــ عەلی، کازم عەباس،٢٠١٤، پەیوەندی چاوگەکان لە زارە جیاوازەکانی زمانی کوردی، چاپخانەی رۆژهەلات، چاپی یەکەم، هەولێر

٩ــ عوسمان، شیلان،٢٠٠٩، کارابونی زمان لە پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکاندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر

١٠ــ فتاح، محەمەد مەعروف،(٢٠١٠) لێکۆلینەوە زمانەوانییەکان، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی شێروان حسێن خۆشناو۔ شێروان میرزا قادر، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر.

١١ـــ فتح الله، سەفین جلال، ٢٠١٤، بنچینەو بنەماکانی زانستی جوگرافیای سیاسی، نارین، چاپی یەکەم، هەولێر

١٢ـ قادر، سەرۆ ، ٢٠٠٨، کۆمەڵگا دین توندوتیژی، چاپخانەی خانی، چاپی یەکەم، دهۆک

١٣ـ کەمری, بێرنارد ـ دایەمەند, جێرید ـ والن دەوگ ـ هاریس ک.دەیڤید،(٢٠٠٧)، زمان، وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە کامیل محەمەد قەرەداغی، چاپی یەکەم

١٤ـ ناوخۆش, سەلام ، (٢٠١٤)، فەرهەنگی زمانەوانی ناوخۆش، چاپی یەکەم ، چاپخانەی هێڤی .

١٥ـــ هەرشـەمی, شـاسـوار ،(٢٠٠٩)، هەندێک زانیاری گشـتی لەبارەی زمانەوە، چاپخانەی رەنج، سلێمانی.

١٦ـــ و. ئەندرسن،د.ئەون ـــ ە.رەشیدیان د.خەلیل، ١٩٩١، عێراق و بەردەوامی قەیرانی خۆرهەلاتی ناوەراست، وەرگێرانی لە ئیتگلیزییەوە، فوئادی تاهیر سادق، چاپخانەی ڕوون

سەرچاوە بیانییەکان

١. بشر، كمال، ١٩٨٨، دراسات فی علم اللغه, دار غريب للطباعة والنشر والتوزيع, قاهرة
٢. دی سوسور، فردیناد، ١٩٨٥، علم اللغة العام، ترجمه یوئیل یوسف عزیز، بغداد
٣. رشوان، حسين عبدالحميد أحمد، ٢٠١٠، التربيه والمجتمع،دراسة فی علم اجتماعی التربية، مؤسسة شباب الجامعه، اسكندرية
٤ـ كالفي،لويس جان(٢٠٠٨)، الحرب اللغات والسياسات الغوية, ترجمة د. حسن حمزة, طبعة الاولى, بيروت
5- http://www.abouna.org/content/
6- Taoufik, 2009, THE LANGUAGE OF TERRORISM,و Ben Ammar
Washington, DC, AL-JAZEERAND THE FRAMING OF TERRORISM DISCOURSE ,

الملخص

ظاهرة الارهاب ظاهرة عالمية ، له وجود على طول التأريخ لحد الان، ولكن بصـــور مختلفة، و وجود هذه الظاهرة يعود إلى عدم وجود تربية صحية و استعمال الدين بصورة خاطئة و عدم وجود الحرية الشخصية و اللغة القومية، فاللغة هي تعريف و عنوان للوطنية و القومية، و كل أمة محتلة إذا لم تفقد لغتها فإنها في يوم من الايام تستطيع النهوض من جديد فيدافع عن لغتها و تاريخها، و بذلك تثبت وجوده، هذه الدراسة عدا المقدمة و النتائج تتألف من قسمين،
القسم الأول : يتحدث عن الارهاب على اللغة الكوردية و أسباب الارهاب و أنواعه.
القسم الثاني: خصص لرد الفعل الشاعر دلدار تجاه إرهاب اللغة و فيه نتحدث عن البعد الشعري و اللغة الشعرية و نحلل اشعار دلدار بهذا الصدد .و في نهاية البحث سجلنا نتائج البحث و قائمة مصادره و مراجعه

Abstract

Terror is an international dilemma, and it is not a modern problem. In contrast, it has long history, but in various ways. This phenomenology is because of lacking in education, misunderstanding religion, personal freedom, politics and language. Language is national identity. Every depressed nation, if their language alive, they would get back their freedom and prove their self.
This research consists of introduction, conclusion and two other phases; first, we discuss the Kurdish language assimilation, the causes and the types of terror. Second part is about Dildar, whose a Kurdish poet, and we are going to analyze his poems in terms of physiology and its poet language. In conclusion, the results and the bibliography are available.